

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Р.Я.Пиріг (Київ)

ДО 60-РІЧЧЯ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА АПН УКРАЇНИ В.Ю.МЕЛЬНИЧЕНКА

Володимир Юхимович Мельниченко належить до тих учених, чия творчість не була жорстко пов'язана з певними науковими чи навчальними закладами. Лише на початку трудової біографії кілька років йому довелося працювати молодшим і старшим науковим співробітником у науково-дослідному інституті. Із тридцяти літ він займає різні керівні посади, не пов'язані з тихим кабінетом ученого. Та й узагалі доля В.Ю.Мельниченка несхожа на біографії професійних істориків. Вона розділила його життя на київський і московський періоди, випробувала в непростих та крутозламних суспільно-політичних ситуаціях. Проте він залишається передусім ученим, видає щороку одну-дві монографії, які привертають увагу не лише глибиною дослідження, а й широким діапазоном наукових інтересів автора.

В.Ю.Мельниченко народився 20 лютого 1946 р. в м. Хашурі Грузинської РСР, але вже 1949 р. батьки повернулися в Україну й оселилися в рідному селі Медвин Богуславського району Київської області. Із 1952 по 1963 рр. В.Мельниченко навчався в Медвинській середній школі, по закінченні якої поступив на історичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка. У студентські та аспірантські роки він опублікував близько 100 статей у часописах, виявивши публіцистич-

ний та науковий хист. Двічі ставав лауреатом всесоюзних конкурсів студентських наукових праць і добрим словом згадує університетських викладачів А.К.Буцика, К.О.Джеджулу, А.О.Джеджулу, Л.М.Славіна, Н.Є.Руденко, В.О.Маркіну та інших. Відразу після закінчення вузу в 1968 р. – навчання в аспірантурі кафедри історії КПРС, керованої проф. О.А.Бородінім. Темою його кандидатської дисертації стала діяльність іноземних інтернаціоналістів в Україні в роки громадянської війни. Із цієї проблеми він опублікував низку статей, у тому числі в літературно-художніх виданнях¹.

Улітку 1971 р. В.Ю.Мельниченко перейшов на посаду молодшого наукового співробітника Інституту історії партії при ЦК Компартії України – філіалу Інституту марксизму-ленінізму (ІМЛ) при ЦК КПРС. Дисертацію він захистив уже в наступному, 1972 р. Потім була служба в лавах радянської армії. Повернувшись до інституту, молодий учений опублікував низку наукових та публіцистичних статей², а також видав свою першу книжку про відому французьку інтернаціоналістку Жанну Лябурб³. Згодом вийшла монографія за темою кандидатської дисертації⁴. До цієї проблеми вчений повернувся й пізніше⁵.

Із 1976 р. В.Ю.Мельниченко працював у секторі суспільних наук відділу науки й навчальних закладів ЦК Компартії України – інструктором, консультантом (з 1978 р.), завідувачем сектору (з 1983 р.). В апараті ЦК КП України його безпосередніми керівниками були такі досвідчені партпрацівники й відомі вчені, як Ф.М.Рудич та І.Ф.Курас. Останнього Володимир Юхимович уважав своїм справжнім учителем. У той період він досконало вивчив мережу гуманітарних інститутів Академії наук УРСР, ознайомився з багатьма відомими вченими (М.Г.Жулинським, І.О.Дзевеверіним, П.М.Калениченком, І.М.Куліничем, В.І.Кущенком, Ю.Ю.Кондуфором, Р.Г.Симоненком, П.С.Соханем, М.О.Супрунунком, С.В.Кульчицьким, І.І.Лукиновим, Ю.М.Пахомовим, П.Т.Троцьком, Ф.П.Шевченком, В.І.Шинкаруком, А.М.Шлепаковим та ін.). Із тих часів беруть початок його добрі творчі та людські стосунки з багатьма сучасними провідними вченими, зокрема з В.А.Смолієм, П.П.Толочком, В.Ф.Верстюком, В.М.Даниленком та ін. В.Ю.Мельниченко поступово здобував авторитет у науковому світі як плідний дослідник⁶. Він також тісно співпрацював з “Українським історичним журналом”, часто сам друкувався в ньому й інших часописах⁷. Наприкінці 1980-х рр. учений входив до редколегії “УІЖ”.

У 1986 р. Володимир Юхимович видав ґрунтовну монографію про інтернаціональне згуртування трудящих у роки громадянської війни⁸, а наступного року захистив на цю тему докторську дисертацію. Із липня 1987 року він працював заступником директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України. Вчений виступив у пресі з рядом публікацій про корінну перебудову історичної науки, залучення дослідників до вивчення нових архівних матеріалів, які довгий час були закритими в партійних сховищах⁹.

Серед проблем, які В.Ю.Мельниченко тоді порушував, була й така: “Дуже важливо об’єднати зусилля суспільствознавців республіки для вияснення причин, масштабів, наслідків і уроків голоду 1933 року на Україні... Совість істориків не може бути спокійною до того часу, поки ми не скажемо повну правду”¹⁰. Відповідно до постанови ЦК КПУ очолюваний Володимиром Юхимовичем архів розпочав підготовку видання науково-документального збірника “Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів”, який вийшов у світ 1990 р. У той час були перевидані протоколи І з’їзду КПУ¹¹. В.Ю.Мельниченко був автором і членом редколегії книги, яка підбила перші підсумки гострих дискусій із питань історії, що точилися в Україні в другій половині 1980-х рр.¹² Науковець продовжував роботу також у жанрі науково-художньої книги¹³.

В.Ю.Мельниченко став одним із першопрохідців у висвітленні життя й діяльності Х.Г.Раковського, який у 1919–1923 рр. очолював РНК України. Навіть тепер ця визначна постать залишається неоднозначно трактованою, а тоді, відразу після реабілітації Х.Г.Раковського в 1988 р., перші публікації Володимира Юхимовича – спочатку газетні й журнальні¹⁴, а потім у науково-художньому жанрі¹⁵ – становили великий інтерес. У вересні 1988 р. В.Ю.Мельниченко виступив із доповіддю “Голова Раднаркому України” на міжнародній науковій конференції в Софії¹⁶. На початку 1990-х рр. у праці, виданій у Москві, він, спираючись на унікальні документи Центрального архіву КДБ СРСР, уперше розкрив опозиційну боротьбу Раковського проти Сталіна¹⁷, а в монографії, що вийшла в Києві, показав його зусилля, спрямовані на розширення суверенних прав України в рамках СРСР¹⁸.

У другій половині 1980-х рр. В.Ю.Мельниченко привернув увагу широкої громадськості до проблеми висвітлення історіографічних лакун у науковій та художній літературі, проаналізував найновіші літературні твори, які були опубліковані в СРСР¹⁹. Він переконливо довів, що доробок письменників – творчий і моральний, нагромаджений у застійні часи, був значно вагомим, ніж у вчених-істориків. Орієнтація останніх на так звану «офіційну думку» призвела історичну науку до догматизму, заклякості, напівправди.

Навесні 1989 р. В.Ю.Мельниченка призначають на посаду завідувача сектору історичних наук ідеологічного відділу ЦК КПРС. У Москві він встановив ділові контакти з директорами інститутів історичного профілю, провідними науковцями. Він заявив у друкованому органі АН СРСР: “Ми рішуче відмовляємося від так званого кураторства як прямого адміністративного втручання в дослідницьку роботу вчених”²⁰. Московські академічні кола визнали його як відомого науковця. Так, В.Ю.Мельниченка – дослідника високої цінував академік П.В.Волобуєв. Вони разом писали книгу, друкували матеріали з неї²¹ (роботу було перервано із смертю останнього). В апараті ЦК КПРС В.Ю.Мельниченко активно відстоював наукове дослідження раніше табуованих проблем українознавства, зокрема історії Української революції, голодомору, публікацію невідомих документів українознавчого характеру з російських архівосховищ.

На початку 1991 р. Володимир Юхимович залишив апарат ЦК КПРС і очолив Центральний музей В.І.Леніна. Чому пішов з високої посади? Каже, що зневірився в можливості будь-що змінити.

Чому погодився очолити музей, який уже фактично був кинутий напризволяще партійною верхівкою? Саме тому й погодився. Була реальна можливість без ідеологічного тиску перебудувати експозицію, уперше сказати про Леніна жорстку, неприємну для багатьох його прихильників правду. У залах музею відкривалися виставки з науковим трактуванням феномена більшовицького вождя, які стали складовою частиною вже нової експозиції. Саме тут уперше з'явилися документи про червоний терор та його обґрунтування В.І.Леніним.

Після серпневих подій 1991 р. музей, який входив до системи ЦК КПРС, залишився без фінансування. Нова російська влада намірилася будь-що його закрити. Колектив вирішив боротися. Було створено нову структуру: Історико-культурний центр – музей В.І.Леніна. Співробітники обрали директором В.Ю.Мельниченка, який перевів установу на господарський розрахунок. У лютому 1992 р. він виступив у пресі із заявою: “Колектив бере на себе всю відповідальність за долю музею, фінансове забезпечення його подальшої життєдіяльності, збереження та експонування фондів колекцій, їх цілісність і неподільність”²². Ця складна й мучна робота розгорталася гласно, під невиспущим оком преси, теле- та радіо-журналістів, у тому числі зарубіжних. Сам Володимир Юхимович майже щодня фіксував її. Ці “сповіді директора” побачили світ окремими брошурами²³. Щодня в музеї бувало кілька тисяч осіб. Усього в опальний період його відвідали понад 1 млн людей. Нова російська влада відкинула пропозицію створити на базі ленінської експозиції музей політичної історії Росії. У жовтні 1993 р. Б.Сльцин видав остаточне розпорядження про закриття музею.

За час керівництва музеєм В.Ю.Мельниченко глибоко опановує ленінську тему, готує низку ґрунтовних досліджень. У 1993 р. великий науковий та громадський резонанс мала його книга “Феномен и фантом Ленина”, яка буквально зруйнувала радянське фантомне сприйняття Леніна як політика й людини²⁴. Згодом учений видав першу у світовій історіографії книгу про приватне життя вождя²⁵. 2000 р. вона вийшла в Токіо японською мовою²⁶. Водночас японське видавництво замовило В.Ю.Мельниченку книгу “Ленін і Японія”, що побачила світ наступного року²⁷. Свої ленінознавчі дослідження він закінчив ґрунтовною монографією про особисті стосунки В.І.Леніна та Інеси Арманд²⁸.

В 1990-х рр. Володимир Юхимович часто виступав у російській пресі з гострими публіцистичними статтями. Про інтенсивність цієї роботи свідчить неповний перелік його публікацій лише в одній газеті протягом кількох місяців²⁹. Вибрані російськомовні публікації автора, що мали історико-політичний і мистецтвознавчий характер, тепер готуються до видання в Москві окремою книгою.

Наприкінці 1990-х рр. В.Ю.Мельниченко повертається на Батьківщину. “Непроста життєва лінія, що пройшла через соборні столиці двох суверенних держав, – зізнавався В.Ю.Мельниченко, – щасливо втілилася в тому, що на початку 2001 року я став генеральним директором Культурного центру України в Москві. Життя моє наповнилося особливим сенсом, і цей сенс полягає в пропаганді української культури й духовності в Росії, чим я незмірно горджуся”.

У Культурному центрі України в Москві творчий і організаторський хист Володимира Юхимовича розгорнувся з новою силою. Як свідчать знавці, “за мистецьким рівнем та обсягами діяльності цей заклад, що є власністю незалежної України, без перебільшення, переважає аналогічні показники в роботі подібних культурних представництв іноземних держав у Москві”³⁰. Завдяки активній роботі колективу центр часто відвідують гості з Києва, зокрема відомі українці Я.П.Голя, І.Ф.Драч, П.М.Мовчан, Б.Є.Патон, Л.С.Танюк, Н.М.Корнієнко, Л.В.Голота, В.Г.Кремень, багато народних депутатів. Перед українцями Москви виступали Ніна Матвієнко, Раїса Недашківська, Микола Гнатюк, Марія Стеф'юк, Людмила Юрченко, Володимир Губа, Анатолій Паламаренко. Зі сцени центру вражали майстерністю камерні оркестри “Київська камерата”, “Київські солісти”, чоловічі вокальні квартали “Гетьман” і “Явір”, жіночий квінтет Національної філармонії “Каприз” й ін. У культурному центрі виставляли свої твори Тетяна Яблонська, Тетяна Голембієвська, Людмила Жоголь, Валерій Франчук, Катерина Білокур, Сергій Шишко та ін. Тут презентували наукові праці й художні твори Іван Курас, Валерій Смолий, Станіслав Кульчицький, Юрій Барабаш, Сергій Гальченко, Василь Марочко, Юрій Хорунжий, Віталій Крикуненко. У центрі працює книгарня “Українська книга” й інформаційно-довідкова бібліотека, відкрито меморіальну кімнату, присвячену Т.Г.Шевченкові та М.С.Грушевському. Під керівництвом В.Ю.Мельниченка було підготовлено й вийшло у світ унікальне видання творів Т.Г.Шевченка українською й російською мовами³¹. Про роботу Культурного центру України Володимир Юхимович розповів у двох книгах, які водночас є серйозними науковими дослідженнями (вийшли в 2003³² і 2004 рр.³³). Директор широко пропагує роботу колективу в московській пресі³⁴.

Діяльність Культурного центру України в Москві й активна робота В.Ю.Мельниченка високо оцінюються в українських виданнях³⁵. Зокрема М.Г.Жулинський відзначав: “Володимир Мельниченко, я переконаний, найкраще знає історію Старого Арбату, він є на сьогодні найбільш обізнаним із московськими архівами, бо провів унікальну науково-дослідну роботу”³⁶. Вагомим результатом його наукового пошуку стала монографія «Михайло Грушевський: “Я оснувався в Москві, Арбат 55”», в якій уперше в українській і світовій історіографії глибоко й докладно розкрито життя та діяльність великого українця в Москві з вересня 1916 по березень 1917 рр.³⁷ Проте вчений не зупинився на цьому й дослідив відвідини Т.Г.Шевченком Москви, у тому числі арбатського ареалу, уперше розкрив історію перебування домовини з прахом Кобзаря в храмі святого Тихона на Арбаті у квітні 1861 р. Нещодавно в Москві вийшла українською мовою фундаментальна монографія В.Ю.Мельниченка про Тараса Шевченка й Михайла Грушевського³⁸. Усього за п'ять років він видав у московському видавництві “ОЛМА-ПРЕСС” шість книг

рідною мовою загальним обсягом понад 100 друкованих аркушів. По суті В.Ю.Мельниченко став активним репрезентантом сучасного українознавства в російській столиці. Він створив у Культурному центрі України інститут українських досліджень, що працює на громадських засадах.

Учений бере діяльну участь у науковому житті Москви, наполегливо пропагуючи українську тематику. Наприклад, у жовтні минулого року він виступив із доповіддю про М.С.Грушевського на Міжнародній науковій конференції “А.Белі у світі, що змінюється” (М.С.Грушевський жив у тому будинку на Арбаті, де народився цей поет); у листопаді виголосив доповідь про дружбу Т.Г.Шевченка та М.С.Щепкіна на міжнародній науковій конференції, присвяченій великому акторові.

Нині відомий український історик, автор 30 книг, доктор історичних наук, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, заслужений діяч науки й техніки України Володимир Юхимович Мельниченко знаходиться в розквіті сил і сповнений творчих планів. Побажаймо ж йому вдалої реалізації цих задумів!

¹ Мельниченко В. Інтернаціоналізм на ділі // Дніпро. – 1970. – №4. – С. 134–140; Мельниченко В. Газета “Коммунист” як джерело з історії Федерації іноземних комуністичних груп на Україні // Архіви України. – 1971. – №4. – С. 86–90; Мельниченко В. Рядовий когорти інтернаціоналістів // Молода гвардія. – 1972. – 5 березня й т.д.

² Мельниченко В.Ю. Легендарна Олена (До 80-річчя з дня народження С.І.Соколовської) // УІЖ. – 1974. – №4. – С. 135–137; Його ж. Історія – пам'ять людства // Молода гвардія. – 1974. – 20 липня; Його ж. До питання про діяльність іноземних комуністів на Україні в 1920 р. // УІЖ. – 1974. – №12. – С. 83–91; Його ж. Внесок іноземних комуністичних груп у створення Комуністичного Інтернаціоналу // Там само. – 1975. – №9; Його ж. До біографії Жанни Лябурб // Там само. – 1976. – №1. – С. 84–90.

³ Мельниченко В. Жанна Лябурб. – К., 1977. – 200 с.

⁴ Мельниченко В.Ю. Діяльність іноземних комуністичних груп на Україні. 1918–1920. – К., 1977. – 208 с.

⁵ Мельниченко В.Е. Деятельность иностранных коммунистических групп на Украине // Им славу дала Украина. – К., 1989. – С. 121–165.

⁶ Историки-слависты СССР. Биобиблиографический словарь-справочник. – М., 1981. – С. 112.

⁷ Мельниченко В.Ю. Діяльність Східного відділу при Одеському губкомі партії (1920 р.) // УІЖ. – 1976. – №12. – С. 107–111; Його ж. Діяльність більшовицького підпілля у Криму в період інтервенції Антанти (листопад 1918 р. – квітень 1919 р.) // Там само. – 1977. – №3. – С. 58–71; Мельниченко В.Е. К истории писем Ж.Лябурб В.И.Ленину // Вопросы истории КПСС. – 1974. – №4. – С. 116–118; Его же. Дочь коммунара // Радуга. – 1979. – №9. – С. 142–151; Мельниченко В.Ю. Деякі питання стану та розвитку історичної науки в Українській РСР // УІЖ. – 1981. – №5. – С. 5–22 та ін.

⁸ Мельниченко В.Е. Интернациональное сплочение трудящихся: страницы исторического опыта. – К., 1986. – 304 с.

⁹ Мельниченко В. Правда истории // Правда Украины. – 1987. – 31 июля; Его же. Во имя правды истории. – К., 1988. – 48 с. та ін.

¹⁰ Там же. – С. 11.

¹¹ Первый съезд Коммунистической партии большевиков Украины. 5–12 июля 1918 года. Протоколы. – К., 1988.

¹² Про минуле заради майбутнього. – К., 1989.

¹³ Мельниченко В. Расстреляна в Одессе... – К., 1988.

¹⁴ Мельниченко В.Ю. Раковский против Сталина // Вечірній Київ. – 1988. – 12 грудня; Мельниченко В.Е. Звездный час. К политической биографии Х.Г.Раковского // Правда Украины. – 1989. – 15 января; Мельниченко В.Ю. Чи був Раковский конфедералистом? // Літературна Україна. – 1989. – 23 березня та ін.

¹⁵ Мельниченко В. Нескоренний. Науково-художня книга про Християна Раковского. – К. 1990. – 216 с.

¹⁶ Мельниченко В. Председатель Совнаркома Украины (Штрихи к политическому портрету Хр.Раковского) // Известия на Института по истории на БКП. – София, 1989. – С. 227–244.

¹⁷ Мельниченко В.Е. Раковский против Сталина. – М., 1991. – 64 с.

¹⁸ Мельниченко В. Християн Раковский: Неизвестные страницы жизни и деятельности. – К., 1992. – 160 с.

¹⁹ Мельниченко В.Ю. Правда історії і художня література // УІЖ. – 1988. – №7. – С. 22–31; Мельниченко В.Е. История и правда литературы // Курсом перестройки. Материалы республиканской научно-теоретической конференции. – К., 1988. – С. 84–87.

²⁰ Мельниченко В. Найти общий язык // Поиск (Москва). – №19. – 1989. – сентябрь. – С. 4.

²¹ Волобуев П., Мельниченко В. Не стреляйте в прошлое // Рабочая трибуна (Москва). – 1995. – 3, 4, 5 ноября.

²² Трибуна. – 1992. – 13 февраля; Правда. – 1992. – 14 февраля.

²³ Мельниченко В. Опальный музей (Исповедь директора). – М., 1993. – 34 с.; Его же. Опальный музей (Исповедь директора-2). – М., 1993. – 70 с.; Его же. Опальный музей (Исповедь директора-3). – М., 1993. – 64 с.

²⁴ Мельниченко В. Феномен и фантом Ленина. – М., 1993. – 256 с.

²⁵ Мельниченко В. Личная жизнь Ленина. – М., 1998. – 272 с.

²⁶ Мельниченко В. Приватне життя Леніна (японською мовою). – Токіо, 2000. – 430 с.

²⁷ Мельниченко В. Ленін і Японія (японською мовою). – Токіо, 2001. – 318 с.

²⁸ Мельниченко В. “Я тебя очень любила...”. Правда о Ленине и Арманд. – М., 2002. – 416 с.

²⁹ Мельниченко В. Русский тип – созерцатель // Трибуна (Москва). – 1999. – 15 июля; Его же. Земля – судьба страны // Там же. – 1999. – 20 июля; Его же. Мадонна за решёткой вагонзак // Там же. – 1999. – 13 августа; Его же. Философы видят зловещие линии // Там же. – 1999. – 10 сентября; Его же. Совесть в дефиците // Там же. – 1999. – 12 сентября; Его же. Сон разума рождает чудовищ // Там же. – 1999. – 14 октября; Его же. У порога, где пирует власть // Там же. – 1999. – 4 ноября; Его же. Это что за большевик лезет к нам на броневик? // Там же. – 1999. – 16 декабря; Его же. А пепел смешали с порохом // Там же. – 1999. – 24 декабря; Его же. Христос в пустыне XX века // Там же. – 1999. – 30 декабря й т.д.

³⁰ Гусев О., Лазебник С. Український акцент на Арбаті // Голос України. – 2005. – 7 жовтня. – С. 5.

³¹ Шевченко Т. “Я так її, я так люблю...” // Вибрані вірші та поеми. – К., 2004. – С. 7.

³² Мельниченко В. Україна на Арбаті, 9. – М., 2003. – 255 с.

³³ Мельниченко В. Прапор України на Арбаті. – М., 2004. – 448 с.

³⁴ Мельниченко В. Культурный центр Украины в Москве представляет страну // Кієвскій телеграфъ. – 2002. – 24–30 июля; *Его же*. Арбат течёт через века // Трибуна (Москва). – 2003. – 3 июля; *Его же*. Флаг Украины на Арбате // Родомысл (Москва). – 2004. – №3. – С. 17–21; *Его же*. Украинский след на Арбате // Россия. – 2005. – 16–22 июня та ін.

³⁵ Жулинський М. Україна у Москві на Арбаті // Київ. – 2005. – №3. – С. 2–12; Гоян Я. Веселка над Арбатом // Веселка. – 2004. – №6. – С. 28–31; Голота Л. Як Шевченко Москву споглядає // Слово Просвіти. – 2005. – 14 жовтня й ін.

³⁶ Жулинський М. Великий Українець на Арбаті // Мельниченко В. Михайло Грушевський: “Я оснувався в Москві, Арбат 55”. – М., 2005. – С. 4.

³⁷ Мельниченко В. Михайло Грушевський: “Я оснувався в Москві, Арбат 55”. – М., 2005. – 448 с.

³⁸ Мельниченко В. Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті. – М., 2006.